

AYTAŞ, Gıyasettin (2014). “Hacı Bektaş Veli ve Düşünce Sistemi”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.197-204* (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Gıyasettin AYTAŞ*

HACI BEKTAŞ VELİ VE DÜŞÜNCE SİSTEMİ

*“Ayağa kalkarsan hizmet amacıyla kalk,
Eğer konuşacaksan, hikmet ile konuş,
Ve oturacağın zaman, saygı ile otur!”*

Sözleri ile Hacı Bektaş Velî, toplumda birlik ve dirliğin sağlanması, gönüllere sevgi yumağının oluşması, insanların kardeşçe yaşaması ile ilgili **“Gelin canlar bir olalım.”** mesajını verdikten sonra, **“Bir olalım, iri olalım, diri olalım.”** diyerek birleştirici, yapıcı, hoşgörü sahibi, sevgi dolu bir gönül eri olduğunu ortaya koyar.

Hacı Bektaş Velî, ilhamını Kur'an'dan alarak insana bakar, insana hizmeti en büyük ibadet sayar. Onun düşünce sisteminde ayrılıkların ve farklılıkların yeri yoktur. Bütün yaratılmışlara tek nazarla bakar, kimseyi herhangi bir özelliğinden ötürü diğerinden üstün tutmaz. Bu yüzden onda bölücülük değil birleştiricilik duygusu hâkimdir. Anadolu'ya geldiğinde var olan isyanların dışında durması, kardeş kavgasının önüne geçme çabasının altında da bu temel anlayış etkili olur.

Hacı Bektaş Velî, sosyal örgütlenme, günümüzdeki tabiriyle iyi bir sivil toplum lideri de olmuştur. Birçok tasavvuf ereninden farklı olarak, üretime, paylaşmaya ve yaşamak için çalışmanın gereğine inanarak etrafındakileri de bu yönde teşvik etmiştir. Hem fikir üretiyor, hem de bu fikri aksiyona çevirerek kitleleri teşkilâtlandırıyor.

Bir aydın olarak Hacı Bektaş Velî'yi anlamak, onun düşünce sistemini ve hayata dair prensiplerini ve bunların gerekçelerini bilmek çok özel bir çabayı gerekli kılmaktadır. Bir yandan yaşadığı devrin çıkmazlarına çareler bulan, diğer yandan da gelecek yüzyıllarda yaşanan problemlerin çözümlenmesi için yapılması gerekenlere işaret

---

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi.

eden Hünkâr, çağımızın en büyük aydınıdır. Çünkü o, hem bu kimliği hak etmekte hem de bu kimliğinin sorumluluğunu en üst düzeyde yerine getirmektedir.

Aydın Olmak Sorumluluğunda Hacı Bektaş Velî

Aydın kavramı etrafında birbirinden farklı tanımlamalar ve bu tanımlar ekseninde değerlendirmeler yapılmaktadır. Genellikle fikrîsel bir faaliyet içinde olan ve bu yönüyle ön plana çıkan kişiler için kullanılan “aydın” tanımlaması, kimileri tarafından da yaratıcı zekâyâya sahip olan, kültürel birikimini tamamlayarak bunu topluma yansıtan kişiler için de yapılmaktadır. Aydın kimdir, aydını belirleyen temel öğeler ne olmalıdır sorularına alınacak cevaplardan bazılarını şu başlıklar altında toplayabiliriz.

Yaşantısını belli bir fikre (düşünceye) adayan kimse, aydın olarak kabul edilir.

1. Aydın sayılabilmek için çok okumuş olmak, çok bilgiye sahip olmak yeterli değildir.

2. Aydın olmak demek, insan aklının sınırsız gelişebildiğine, gerçeklere ulaşabilmek için aklın rehberliğine inanmaktır. Ön yargılardan arınıp insanı merkeze alarak, tüm insanlara karşı sevgi ve hoşgörü ile yaklaşmaktır. İnsanı sömürü ögesi olmaktan çıkararak onu mutsuz eden unsurlardan arındırma çabası içinde olmaktır. İnsan haysiyetine yakışır bir yaşam kalitesi için çaba göstermektir. İnsanlar arasında düşmanlıkları ortadan kaldırarak kardeşlik duygularını geliştirmeyi amaçlayıp bu uğurda hiç yılmadan mücadele etmektir.

Aydın olmanın belirleyicilerinden bir diğeri de bildiği doğruları sonuna kadar savunmanın yanında, yanlışından da dönebilme erdemine sahip olan kimse olmasıdır.

İçinde yaşadığımız zaman diliminde yeterince anlaşılmayan aydın kavramına Hacı Bektaş Velî penceresinden bakarak değerlendirmek, bazı temel problemlerin çözümünü sağlayacaktır. Hacı Bektaş Velî, aydını tanımlarken onun “ilimden” hareket eden biri olduğuna dikkat çeker, devamında da ilimden gidilmediği takdirde varılacak yolun sonun da karanlık olacağını ifade eder. Yukarıda kısaca niteliklerini belirtmeye çalıştığımız aydın kimliğini Hacı Bektaş Velî, “İlimden gidilen yol” inanan olarak tanımlamıştır.

Yaşamadığını yaşamış gibi anlatan, kendisinde olmayanı varmış gibi gösteren, başkalarına tavsiye ettiklerini kendisinde uygulamayan bir kimsenin aydın olma sorumluluğunu taşıması

mümkün değildir. Hünkâr, sadece yapılması gerekenleri anlatmakla kalmayıp bunları bizzat uygulayarak çevresine de tavsiye etmiştir.

Yunus Emre, aydın olmanın önemini şu dizelerle somutlaştırmaya çalışmaktadır:

***İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsen
Ya nice okumaktır***

Diğer yandan Hataî de bilmenin önemini ve bunun için de akli kullanmanın gereğini şu dizelerle ortaya koymaktadır:

***Akil gel beru, gel beru
Gir gönüle nazar eyle
Görür göz, işitir kulak
Söyler dile, nazar eyle***

Hacı Bektaş Velî ve onun öğrencileri, önce iç dünyanın temizlenmesi, ardından da dış dünyaya açılmanın gereğini ortaya koymuşlardır. Bunu Hacı Bektaş Velî, bir şişe örneği ile şöyle anlatıyor. Deniyor ki, bir şişenin içinde çok az miktarda pislik olursa, o şişe yüzlerce kez suda yıkansa, içindeki pisliğinden arınması mümkün değildir. Bu pislikten şişenin arındırılması için, öncelikle şişenin kapağının açılarak pisliğin dışarı dökülmesi gerekmektedir. Şişedeki pislik dışarı dökülmediği müddetçe arınma ve temizlenmeden söz edilemez. Bu örnek, bize aydın kimliğinin özü yakalamak ve asıl olanı görme yeteneğine sahip olması gerektiğini anlatmaktadır. Hünkâr, bu durumu şu dizelerle farklı bir pencereden ele alır:

***Hararet nardadır sacda değildir
Keramet baştadır taçta değildir
Her ne ararsan kendinde ara
Kudüs'te Mekke'de Hac'da değildir***

Yukarıdaki sözlerden de anlayacağımız gibi özü ve gerçeği bulmak gerekmektedir. Öz olan ve gerçek olan ise dış görünüşte değildir.

***“Dışarıdan baktım yeşil türbe,
İçerisine girdim estağfurullah tövbe”***

Bir ocağın üzerine kapatılmış olan sac değil görünenin arkasındaki gerçeği elde edebilmelidirler. İnsanın kılığı kıyafetinde bir keramet yoktur. Keramet başın içindedir. Yani akıldadır.

Nardan haberdar olmayan saca aldanır, başı fark etmeyen taca aldanır. Bu aldanmanın sonucu kazanılan kimlik de aldanmışların aldatanı olmaktadır.

Konuyu Hataî'nin şu dizeleri daha da somutlaştırmaktadır:

Kendi bilgin ile ehl-i nazarın

İçin arıtmayıp dışın düzersin

Elde ayıp görse küfür yazarsın

Sen dahi cümleden betersin kardaş

Daha somutlaştıracak olursak aydının en önemli hasletlerinden biri ve bekli de en önemlisi iç dünyasını arı ve duru tutmasıdır. Eğer insanoğlu kalbindeki kötülükleri, kini, kıskançlığı, öfkeyi, cimriliği ve cahilliği ortadan kaldıramazsa onun aydın olması mümkün değildir. İşte Hünkâr Hacı Bektaş Velî de bu hususun önemini ortaya koyarken insanın öncelikle kendini olgunlaştırması için çaba harcanması gerektiğine işaret eder. Bu çaba içerisinde olan biri, kendisi için istediğini bir başkasına da isteme erdemine erişmiş olur.

Sen kendüye ne sanırsan

Ayruğada anu san

Bu düşünce, günümüzde empati kavramı karşılığı olarak kullanılmaktadır. 21. yüzyıl insanı, empatinin önemi ve gerekliliğini yeni keşfettiğini zannederken bunun daha 13. yüzyılda Horasan Erenleri tarafından uygulandığından habersizdir. İşte aydın olmanın en önemli sorumluluğu da çağlar ötesinden bakabilme ve çağlar sonrasına kalıcı çözümler sunabilmektir.

Kul Himmet'in dile getirdiği şu sözler, günümüz aydın kimliğini taşıdığını iddia edenler tarafından ne kadar yerine getiriliyor takdiri size bırakıyorum:

Sen de varıp el işine karışma

Şeytanın atına binip yarışma

El sana ilişsin sen ele ilişme

Ko desinler sana deli divane

Kuyuya düşersin yolundan azma

Barış hasmın ile küsülü gezme

Sen de varıp elin kuyusun kazma

Yüzün kara götürürler divana

Hacı Bektaş Velî'nin aydın kimliğini belirleyen bir başka unsurların başında öğretisinin temelini akıl ve bilgiye dayandırmasıdır.

***“Madde karanlığı akıl nuru ile aydınlanır,
Cehalet karanlığı bilgi ışığı ile aydınlanır,
Nefs karanlığı erdem ışığı ile aydınlanır,
Her işi akulla yapmak gerekir.”***

Bu ifadeler ve değerlendirmeler, dıştan içe doğru gelişen bir eğitim ve olgunlaşma sistemine işaret etmektedir. Bilimsel düşünme yeterliliğine sahip olan her bireyin ittifakla kabul edeceği bu değerlendirmeler aydın olabilmenin en önemli işaretleridir.

Gelişmiş toplumların bugüne nasıl geldiklerini çözümlenmeden, bir aydın olarak günümüzdeki gelişmeleri yorumlamak bizi objektiflikten uzaklaştırır. Gelişmişliğin ve medenileşmenin modeli olarak sunulan Avrupa, Orta Çağın karanlığında boğulurken Anadolu en aydınlık dönemlerinden birini yaşamaktaydı. Çünkü Anadolu, Hacı Bektaş Veli gibi aydın ve aydınlatmacıların ışığında sığ ve çaresiz bir daralmanın içine düşmemiş, evreni ve insanı bir düşünerek bilinenin dışında yeni ve geniş bir evreni insanoğluna sunmuşlardır.

Anadolu'da gelişen bu yapıyı daha iyi anlayabilmek için öncelikle 12. yüzyıl skolâstliğini iyi bilmek gerekmektedir. Bağdat merkezli geliştirilen bu anlayışta, öz yerine detay, olduğu gibi görünmek ve görmek yerine takiye esas alınmıştır. Bilgi duru ve arı olmaktan çıkıyor, yorumlarla içinden çıkılmaz ve çözülmez hale getirilerek insanı bilen ve bildiğini iddia edenin kölesi haline getiriyordu. Hacı Bektaş Veli ve onun ardılları, 13. yüzyılda hayatı karmaşıklaştıran ve yorumlamaya çalıştıkça yaratılışın özüne ters düşüren anlayışlar karşısında yeni umut kapıları oldular ve bu yönleriyle çağlar ötesine geçtiler.

13. yüzyılda Horasan'dan yola çıkan Hacı Bektaş Velî, açılan ışık koridorundan yürüyerek Anadolu'ya gelmiş ve bu topraklarda hayatın yeni tohumlarını yeşertmiştir. İnsanı merkeze koyan bu anlayış, etrafında geniş bir sevgi yumağı oluşturmuştur. Hünkâr, detayda boğulan ve bir çıkış yolu arayan insana aslolanı sunmuştur.

***“İşitin ey yarenler
Aşk bir güneşe benzer
Aşkî olmayan gönül
Bir kara taş a benzer***

***Taş yürekte ne biter
Dilinde Ağu tüter
Nice yumuşak söylese
Sözü savaşa benzer
Yunus Emre***

Aydın kimliği ve sorumluluğuna sahip olanlar, hem içinden çıktıkları toplumlara hem de tüm insanlığa ışık tutarlar. Bu insanlar çağlar geçse de fikirleriyle yaşamaya devam ederler. Onların ileri sürdükleri fikirler her zaman yenidir, her probleme karşılık verecek niteliktedir. İşte, her millet bu tarz büyük insanlar yetiştirmenin onurunu taşıyarak, bununla övünç duyarlar. Bizim toplumumuz da birçok büyük düşünür yetiştirmiştir ve bunlar arasında hiç kuşkusuz en önemlilerinden biri de Hacı Bektaş Velî olmuştur.

Hacı Bektaş Velî'nin yaşadığı çağa baktığımızda, inanç kavgalarının olduğu, masum insanların sırf bazı katı ve bağınaz düşünceler yüzünden yakılarak öldürüldüğü bir çağdır. Orta Çağın bununla simgelenmiş bir kurumu da Engizisyon mahkemeleridir. Engizisyon mahkemelerinin insanları sırf inançlarından dolayı yargıladığını ve verdiği cezaların vahşiliğini anlatmaya süremiz elvermez.

Hacı Bektaş Velî, düşüncesinin özüne insanı koymuştur. Ona göre, yaratılmışların tümü güzeldir. Çünkü yaratıcı, yaratış gücünü elinde tutan Tanrı kötü şey yaratmaz. Öyleyse bütün yaratılmışlar yaratandan ötürü sevilmelidir.

Hacı Bektaş Velî'ye göre insanlar arasında eşitliğin yanında bir de farklılık vardır. Bu farklılıkların başında insanların dış dünyalarından çok iç dünyaları gelmektedir. Her insanda iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik, yalancılık ve dürüstlük, cömertlik ve cimrilik, hoşgörü ve bağınazlık gibi birbirine zıt birçok davranış bulunmaktadır. Bu davranışlardan olumluyu benimseyen insanlar aynı zamanda Tanrı dostudurlar. Her insan bu yolda çaba gösterip eğitim yaptığı zaman kısa veya uzun bir zaman dilimi içinde olgun insan olabilir.

İşte yeryüzünde değer vereceğimiz, çoğalmalarını sağlayacağımız insanlar bu olgun insanlardır. Onlar, dini ve milliyeti ne olursa olsun hiçbir yaratılmışı zarar vermezler, dedikodu yapmazlar. Başka insanların arkasından onların kötülüğünü istemezler. Böyle insanları yetiştirmek ise çok kolay değildir. Bunun için uzun ve yorucu bir eğitim, sabır gerekmektedir. Olgun insan olmak için önce bunu gönülden istemek gerekmektedir. Daha sonra aklımızı kullanarak tüm çevremizde gördüğümüz, dokunduğumuz, kokladığımız maddi ulusların hepsini anlamaya çalışmamız gerekmektedir. Daha sonra bilgi eksikliklerimizi hızla ortadan kaldırmalıyız. Daha sonra ise aklımız ve bilgimizi kullanarak irfan (erdem) sahibi olmalıyız. Böylece nefsimizin bize yaptırdığı aşırılıklardan ve kötülüklerden sakınmış oluruz. İrfan sahibi olan bir

insan artık bütün nesnelere, yaratılmış her şeyi sever ve artık hiç kimseye kötülük yapmaz. İşte böyle bir insan Tanrı dostudur. Onun için sonsuz bir mutluluk vardır.

Hacı Beştaş Velî' nin bu düşünceleri hangi çağda olursa olsun geçerliliğini koruyan düşünceleridir. Günümüz insanının da toplumlarının da temel meselelerine çözüm yolu ancak insanları sabırla eğiterek iyi ve olgun düşünceleri barışa ve kardeşliğe doğru giden bir yoldur. Hacı Bektaş Velî' ye göre yaratılanların hepsine bir gözle bakmak gerekir. Yaratılmışlarda eksik ve kusur görenlerin asıl kusuru yaratıcıda değil kendi bakışlarında aramaları gerektir. Çünkü yaratıcıda eksik aramak büyük bir kibirlilik ve yaratıcıyı beğenmemektir. Hacı Bektaş Velî'nin bu düşüncelerini benimseyen ve uygulayan öğrencileri Asya ve Avrupa'da birçok bölgeye giderek bu güzellikleri tüm insanlarla paylaşmışlardır. Bu yüzden paylaştıkları düşünceleri onları hâlen unutulmadan yaşatan güzelliklerdir. Aradan yüzlerce yıl geçmesine rağmen insanların onların türbelerini saygıyla ziyaret etmeleri bunun en önemli kanıtıdır. Bizim de onları anarak değil onları anıp düşüncelerini yaşayarak olgunlaşmamız gerekmektedir.

Hacı Bektaş Velî'nin Orta Asya'dan Anadolu'ya geldiği 13. yüzyılda Anadolu, Moğol zulmünün meydana getirdiği karışıklıklar içindeydi. Siyasal kargaşalar sebebiyle Anadolu'nun içinde bulunduğu durum tamamen içler acısı bir hâldeydi. Doğu Roma'nın devamı olan Bizans'ın güç kaybetmesi, kentlerin merkezden bağımsız hareketleri (Tekfurluklar), kentlerin birbirleri ile savaşları, kırsal alanda yağma ve saldırıların artması, inanç kavgalarının gelişmesi, yol güvenliğinin yok olması nedeniyle yoksullaşma artar.

Bu arada Selçuklu yöneticilerinin taht kavgaları ve basiretsizlikleri de halkı çaresiz ne yapacağını bilemez bir duruma sokar. Yöneticilerin Arapça ve Farsçaya karşı aşırı yönelimleri, bu dilleri âdeta resmî dil hâline sokmuş, yönetimle halk arasındaki bağ gittikçe kopmuştur. Böyle bir durumda Hacı Bektaş Velî ve onun öğrencileri, halka umut olmuşlar, yol göstermişlerdir.

Şimdi bize düşen Anadolu'da hepimizin bağrında yeşermiş olan, hepimizin olan sözlü gelenekle günümüze gelen güzelliklerimizi özenle büyütme zorundayız. Önce kendi yüreklerimize ve beynimize, sonra bütün insanlarımızın beynine ve yüreklerine ve sonra bütün insanlara yeniden duyurmak zorundayız. Çünkü insanın karanlıklar ve bulanıklıklara değil, aydınlıklara ve güzelliklere ihtiyacı var.

Batının hoşgörüsü ile Hacı Bektaş Velî'nin hoşgörü anlayışını karşılaştırdığımızda, aralarında çok önemli farklılıkların olduğu görülmektedir. Batı, kendinden olana hoşgörü ile yaklaşırken

kendinden olmayana acımasız ve reddedicidir. Hâlbuki Hacı Bektaş Velî, bütün yaratılmışları Yaratan'dan ötürü sevmekte, din, dil ve ırk ayrımı yapmadan bütün insanlara aynı nazarla bakmaktadır. Bu da bize ait bu değerin büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Sözümü Nesimi'nin şu deyişiyile bitiriyorum:

Ey Nesimi can Nesimi bil ki Hak aynındadır

Cümle mahlûkun vebali ulema boynundadır.